

پژوهشکده پولی و بانکی
بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

(۲۸۱)

بانکداری اسلامی (۱)

(مبانی نظری - تجارب عملی)

مؤلفان

سیدعباس موسویان

حسین میسمی

ویرایش سوم

تابستان ۱۳۹۳

سرشناسه	:	موسویان، سیدعباس، ۱۳۳۹-
عنوان و نام پدیدآور	:	بانکداری اسلامی (۱): مبانی نظری - تجارب عملی / مؤلفان سیدعباس موسویان، حسین میسمی.
وضعیت ویراست	:	[ویراست ۳].
مشخصات نشر	:	تهران: پژوهشکده پولی و بانکی، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	:	[بیست و نه]، ۷۴۳ص: جدول، نمودار.
فروست	:	پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران؛ ۲۸۱.
شابک	:	۹-۹۰-۵۹۸۲-۶۰۰-۹۷۸: ۳۵۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست‌نویسی	:	فیبا
یادداشت	:	چاپ اول
یادداشت	:	نمایه.
موضوع	:	بانک و بانکداری - جنبه‌های مذهبی - اسلام
شناسه افزوده	:	میسمی، حسین، ۱۳۶۵-
شناسه افزوده	:	پژوهشکده پولی و بانکی
رده‌بندی کنگره	:	۱۳۹۳ ب۲م/۲۲/۲۳۰ BP
رده‌بندی دیویی	:	۲۹۷/۴۸۳۳
شماره کتابشناسی ملی	:	۳۵۶۳۸۸۲

نام کتاب: بانکداری اسلامی (۱): مبانی نظری - تجارب عملی

مؤلفان: سیدعباس موسویان، حسین میسمی

ویراستار: زهرا زارعی

صفحه آرا: زهره محمدیان

طراح جلد: علی عبدی

ناشر: پژوهشکده پولی و بانکی - بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

ویرایش سوم: تابستان ۱۳۹۳

بها: ۳۵۰۰۰۰ ریال

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه چاپ اول

قطع: وزیری

نشانی: تهران، میدان آرژانتین، ابتدای بزرگراه آفریقا، پلاک ۱۰

کدپستی: ۱۵۱۴۹۴۷۱۱۱ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۷۹۴۹

تلفن: ۸۸۶۵۷۴۵-۵۴

دورنگار: ۸۸۶۵۷۳۹۹

تلفن واحد فروش: ۸۸۶۵۷۴۳۴

پست الکترونیک: publications@mbri.ac.ir

ISBN: 978-600-5982-90-9

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۹۸۲-۹۰-۹

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است.

مسئولیت مطالب بر عهده نویسندگان بوده و از این جهت مسئولیتی متوجه پژوهشکده پولی و بانکی نمی‌باشد.

پیش‌گفتار

بانکداری اسلامی مدل تعدیل‌شده‌ای از بانکداری متعارف است که در آن تلاش می‌شود تمامی روابط و مناسبات سازگار با شریعت و فقه اسلامی و در راستای اهداف اساسی نظام اقتصادی اسلام (مانند عدالت و اخلاق) تنظیم گردد. این نوع خاص از بانکداری، برای سپرده‌گذاران و سرمایه‌گذاران مسلمان که دغدغه رعایت اصول شریعت در فعالیت‌های پولی و مالی خود را دارند، طراحی شده است.

هر چند ایده بانکداری منطبق با شریعت تا قبل از دهه پنجاه میلادی، بیشتر به عنوان یک «کنجکاوی علمی» و «آرمان‌شهری دور از دسترس» برای جوامع اسلامی مطرح بود، اما در نیمه دوم قرن بیستم با تشکیل برخی مؤسسات تأمین مالی خرد اسلامی در کشورهای مسلمان (که تازه به استقلال دست یافته بودند) وارد حوزه اجرا گردید. این روند تا تشکیل اولین بانک منسجم اسلامی در سال ۱۹۷۵ در جده ادامه داشت و از آن زمان به بعد، بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی دیگر در کشورهای مختلف اسلامی تشکیل شدند. این فرآیند در دهه اول قرن بیست و یکم با رشد قابل توجه بانک‌ها و گنجه‌های اسلامی در نظام‌های پولی کشورهای اسلامی و حتی غیراسلامی، توسعه دوچندان یافت و پس از بحران مالی ۲۰۰۸، به عنوان الگوی بدیل بانکداری متعارف مطرح گردید.

در این بین جایگاه جمهوری اسلامی ایران در پیشرفت بانکداری اسلامی قابل توجه است. از منظر علمی، وجود متفکران شیعی مانند شهید سیدمحمدباقر صدر در زمره بنیانگذاران بانکداری اسلامی و به لحاظ اجرایی، تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا در سال ۱۳۶۲ (بسیار زودتر از سایر کشورهای اسلامی)، هر فرد منصفی را به این نتیجه می‌رساند که ایران از پیشروان توسعه بانکداری اسلامی بوده است. به‌رغم این مسئله، باید اذعان نمود که در سه دهه‌ای که از اجرای بانکداری بدون ربا در کشور می‌گذرد، نظام بانکی نتوانسته آن طور که انتظار می‌رفت، به اجرای صحیح بانکداری منطبق با شریعت اقدام ورزد. هر چند این عدم موفقیت دلایل گوناگونی دارد، اما مسلماً یکی از مهم‌ترین چالش‌ها در این راستا، خلأ متون آموزشی در حوزه بانکداری اسلامی می‌باشد که از مهم‌ترین مصادیق آن، عدم تدوین کتاب‌های آموزشی مورد نیاز در سطوح گوناگون، متناسب با نیازهای مخاطبان مختلف (شامل دانشگاهیان، کارمندان و مدیران بانکی و عموم مردم) است.

ویرایش جدید کتاب بانکداری اسلامی تلاش نموده تا حدودی این خلأ را پر کند. در واقع ویرایش جدید با رویکردی آموزشی تدوین شده و تلاش کرده است تا جدیدترین دستاوردهای نظری و تجربی بانکداری اسلامی در دهه‌های اخیر را به زبانی ساده و قابل فهم به مخاطبان ارائه دهد. مزیت این ویرایش نسبت به ویرایش قبلی کتاب در آن است که بسیاری از مباحث جدید در حوزه بانکداری اسلامی (مانند اعتبار در حساب جاری، کارت‌های اعتباری، صکوک بانکی، استمهال مطالبات غیرجاری، قیمت‌گذاری و تعیین نرخ‌های سود و غیره) را مورد توجه قرار داده است و به همین دلیل به نظر می‌رسد محتوای ارائه‌شده در ویرایش جدید این قابلیت را داشته باشد که به عنوان منبع درسی یا کمک درسی برای دوره‌های آموزشی مختلف در حوزه بانکداری اسلامی مورد استفاده واقع شود. امید است این تحقیق بتواند مورد توجه مدیران، کارشناسان بانکی، قانون‌گذاران، استادان، دانشجویان و سایر علاقه‌مندان به مباحث بانکداری اسلامی قرار گرفته و زمینه آموزش بهتر بانکداری بدون ربا را فراهم نماید.

در تنظیم این مجموعه، همکاران اینجانب در واحد انتشارات پژوهشکده، خانم‌ها زهرا زارعی و زهره محمدیان به ترتیب، ویرایش و صفحه‌آرایی این کتاب را بر عهده داشته‌اند که از زحمات آنها تشکر و قدردانی می‌شود.

فرهاد نیلی

رئیس پژوهشکده بولی و بانکی

فهرست اجمالی

- فصل اول. مروری بر بانکداری متعارف ۱
- فصل دوم. تعریف و اصول بنیادین بانکداری اسلامی ۲۵
- فصل سوم. ضوابط فقهی عمومی ۴۷
- فصل چهارم. ضوابط فقهی اختصاصی ۷۷
- فصل پنجم. مفهوم‌شناسی ربا و بهره؛ نقدی بر دیدگاه‌های توجیه‌کننده بهره بانکی ۱۱۵
- فصل ششم. الگوهای نظری و اجرایی بانکداری اسلامی در ایران و سایر کشورها ۱۷۵
- فصل هفتم. بانکداری بدون ربای ایران؛ تحلیل تجربه سه دهه اجرای بانکداری منطبق با شریعت ۲۲۵
- فصل هشتم. ارزیابی فقهی سپرده‌ها، تسهیلات و خدمات بانکی در بانکداری بدون ربای ایران ۲۷۵
- فصل نهم. اعتبار در حساب جاری؛ ارزیابی راهکارهای پیشنهادی ۳۱۵
- فصل دهم. کارت‌های اعتباری ۳۴۳
- فصل یازدهم. استمهال مطالبات غیر جاری ۳۸۱
- فصل دوازدهم. جرمه تأخیر تأدیه ۴۱۷
- فصل سیزدهم. قیمت‌گذاری و تعیین نرخ‌های سود ۴۵۷
- فصل چهاردهم. صکوک بانکی؛ تبدیل تسهیلات بانکی به اوراق بهادار ۴۹۵
- فصل پانزدهم. نظارت شرعی بر بانک‌ها و مؤسسات مالی اسلامی ۵۳۵
- فصل شانزدهم. مدیریت نقدینگی در بازار بین‌بانکی ۵۷۷
- فصل هفدهم. مدیریت ریسک نقدینگی در بانک‌های اسلامی؛ با تأکید بر اختیار فروش گواهی سرمایه‌گذاری ۶۱۱
- فصل هجدهم. مدیریت ریسک اعتباری در بانک‌های اسلامی؛ با تأکید بر تهاتر نکول اعتباری و تهاتر بازده کل ۶۴۳
- فصل نوزدهم. آسیب‌شناسی عملکرد نظام بانکی کشور از منظر بانکداری اسلامی؛ با تأکید بر ضرورت مهندسی مالی مجدد ۶۸۱
- ضمیمه کاربردی ۷۲۹

مقدمه نویسندگان

بیش از یک دهه از آخرین ویرایش کتاب بانکداری اسلامی می‌گذرد. در طول این مدت، نظریه بانکداری اسلامی چه به لحاظ علمی و نظری و چه به لحاظ تجربی و عملیاتی، دچار تحولات بسیار اساسی شده است. به لحاظ نظری در یک دهه اخیر، تحقیقات قابل توجهی به زبان فارسی در داخل کشور (و به میزان بسیار بیشتر به زبان انگلیسی و عربی در سطح بین‌المللی) منتشر و ارائه شده است. در واقع در این دوره دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی و پژوهشی مرتبط، ابعاد گوناگون «مالی اسلامی»^۱ را مورد بحث قرار داده‌اند و بسیاری از حوزه‌هایی را که در گذشته مغفول بود، تبیین نموده‌اند.

به لحاظ تجربی نیز کشورهای مختلف جهان در دهه اخیر شاهد تأسیس انواع بانک‌ها و مؤسسات مالی و اعتباری اسلامی بوده‌اند. نکته جالب توجه آنکه سرعت رشد صنعت مالی اسلامی در عمل بسیار خیره‌کننده بوده و به همین دلیل تعجب نهادها و ناظران بین‌المللی را برانگیخته است. این رشد سریع باعث شد تا در حال حاضر بانک‌ها و مؤسسات مالی و اعتباری اسلامی نه تنها در کشورهای مختلف اسلامی (از مالزی و اندونزی گرفته تا کشورهای حوزه خلیج فارس و از پاکستان و ترکیه گرفته تا کشورهای اسلامی شمال آفریقا) بلکه در کشورهای غیراسلامی (مانند انگلستان و آمریکا) نیز تشکیل شده و به فعالیت مشغول هستند.

توجه به این توسعه قابل توجه نظریه و تجربه^۲ بانکداری اسلامی، هر انسان منصفی را به این نتیجه می‌رساند که دانش مالی اسلامی که شاید یک دهه پیش از این، اصل وجودش مورد سوال و شبهه عده‌ای از محققان قرار داشت، در حال حاضر به عنوان یک صنعت رو به رشد، جاافتاده^۳ و دارای مقبولیت بین‌المللی مطرح شده و با سرعت قابل توجهی در حال حرکت است.

در ویراست جدید کتاب بانکداری اسلامی، تلاش وافر گردیده تا به اندازه‌ای که ممکن است به پیشرفت‌های پیش‌گفته اشاره شود. در واقع تلاش شده است تا با رویکردی نوین، مهم‌ترین یافته‌های بانکداری و مالی اسلامی در ایران و سایر کشورها جمع‌آوری و با بیانی ساده

-
- 1- Islamic Finance
 - 2- Theory And Practice
 - 3- Well-Established

به مخاطب ارائه شود. بر همین اساس، این کتاب دارای چند ویژگی اساسی می‌باشد که در ادامه به برخی از مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود:

الف- کتاب حاضر با رویکرد آموزشی تألیف شده است. به این معنا که با توجه به خلأ شدید منابع آموزشی در حوزه بانکداری اسلامی به زبان فارسی، این تحقیق سعی نموده است تا با در نظر گرفتن برخی ویژگی‌ها، زمینه به کار بردن به عنوان منبع درسی یا کمک درسی را فراهم کند. برخی از این ویژگی‌ها عبارت‌اند از اینکه: اولاً در ابتدای هر فصل اهداف فصل ذکر گردیده است. ثانیاً در پایان هر فصل سئوالات فصل در نظر گرفته شده است. ثالثاً در هر فصل علاوه بر منابع و مأخذ مورد استفاده، منابعی جهت مطالعه بیشتر برای علاقه‌مندان در نظر گرفته شده است و رابعاً مباحث تا حد امکان خلاصه، به بیان ساده و به دور از اصطلاحات فقهی و فنی تهیه شده است تا زمینه برای استفاده عموم مخاطبان فراهم شود.

ب- کتاب حاضر سعی نموده است تا حد امکان مباحث نظری بانکداری اسلامی را با تجارب اجرایی ترکیب کند. به این معنا که در رابطه با هر یک از موضوعات، تلاش شد تا در کنار مباحث نظری، به تجارب موجود در ایران و سایر کشورها اشاره شود.

ج- کتاب حاضر، بانکداری اسلامی را برای نظام بانکی کشور ایران مورد بحث قرار می‌دهد. به این معنا که تقریباً در اکثر مباحث به موضوع تجربه نظام بانکی کشور به طور خاص اشاره شده است.

د- در تدوین مباحث کتاب، تلاش شده است تا حداکثر سازگاری با فقه اسلامی و قانون عملیات بانکی بدون ربا مورد توجه واقع شود.

روند ارائه مطالب در این کتاب به این صورت است که در چهار فصل اول، به کلیاتی از بانکداری متعارف و همچنین بانکداری اسلامی و اصول و ضوابطی که لازم است در بانکداری منطبق با شریعت مورد توجه واقع شود، ارائه شده است. در فصل پنجم که یکی از فصول بسیار مهم کتاب است، نظریه ربا و بهره به عنوان سنگ‌بنای دانش بانکداری اسلامی مطرح و دیدگاه‌های مختلفی که توسط برخی محققان به منظور توجیه بهره بانکی بیان شده، مورد نقد واقع گردیده است. فصول شش، هفت و هشت، به بررسی تجربه تأسیس و فعالیت بانک‌های اسلامی در ایران و سایر کشورها می‌پردازد. فصول نه تا چهارده نیز به برخی از موضوعات جدید در حوزه بانکداری اسلامی (مانند اعتبار در حساب جاری یا کارت‌های اعتباری) پرداخته و ابعاد مختلف آنها را مورد بحث قرار می‌دهند. مدیریت انواع مختلف ریسک‌هایی که بانک‌های اسلامی با آنها مواجه‌اند (از ریسک شریعت گرفته تا ریسک

نقدینگی و اعتباری) موضوعی است که در فصول پانزده تا هجده مورد بحث واقع می‌شود. در نهایت فصل آخر به آسیب‌شناسی عملکرد نظام بانکی کشور در سه دهه‌ای که از اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا (مصوب ۱۳۶۲) می‌گذرد، پرداخته و راهکارهایی جهت بهبود اجرای این نوع از بانکداری ارائه می‌دهد.

مباحث ارائه‌شده در این کتاب به نحوی است که می‌تواند به عنوان منبع درسی یا کمک درسی برای دروس مرتبط با بانکداری اسلامی در مقاطع کارشناسی و کارشناسی ارشد رشته‌های گوناگون (مانند بانکداری اسلامی، اقتصاد اسلامی، مدیریت مالی، مدیریت امور بانکی و حقوق اقتصادی و بانکی) مورد استفاده واقع شود. علاوه بر این مباحث این کتاب می‌تواند برای دوره‌های آموزشی خاصی که توسط بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، مؤسسه عالی بانکداری ایران یا بخش‌های آموزشی بانک‌ها و مؤسسات اعتباری جهت توسعه دانش کارمندان و سایر ذی‌نفعان نظام بانکی طراحی می‌شود، مورد استفاده واقع گردد.

همان طور که در عناوین فصول تحقیق ملاحظه می‌شود، کتاب حاضر به طور عمده به مباحث «بانکداری تجاری اسلامی»^۱ پرداخته و جای مباحث مرتبط با «بانکداری مرکزی اسلامی»^۲ در این کتاب خالی است. علت این مسئله صرفاً جلوگیری از طولانی‌شدن مباحث بوده و امید است با حمایت پژوهشکده پولی و بانکی، جلد دوم این کتاب، به طور خاص به موضوع «بانکداری مرکزی اسلامی و سیاست‌گذاری پولی و ارزی منطبق با شریعت» اختصاص یابد.

افراد گوناگونی در تألیف این مجموعه نقش داشته‌اند که بدین وسیله از تمامی آنان تشکر می‌گردد. به طور خاص از آقایان محمد برکتی، محمدحسین حقیقی و سرکار خانم فاطمه اشتیاقی نیز که هر یک به نحوی در ارتقای کیفیت این تحقیق نقش داشتند، قدردانی می‌شود. در نهایت از ریاست و معاونت پژوهشی پژوهشکده پولی و بانکی که ضمن درک اهمیت موضوع و با اعتقاد راسخ به ضرورت اجرای صحیح بانکداری اسلامی در کشور، زمینه انجام این تحقیق را فراهم نمودند، تقدیر می‌گردد.

نویسندگان در راستای ارتقای سطح علمی تحقیق، پذیرای انتقادهای پیشنهادی ارزنده خوانندگان ارجمند می‌باشند. از این‌رو درخواست می‌شود جهت مکاتبه با نویسندگان این مجموعه، پیشنهادهای خود را به آدرس رایانامه samosavian@yahoo.com

1- Islamic Commercial Banking

2- Islamic Central Banking

یا meisami@isu.ac.ir ارسال نمایید. امید است این تحقیق گامی مختصر در راستای توسعه دانش اقتصاد و بانکداری اسلامی برداشته و زمینه‌ساز تحقیقات آتی در این حوزه باشد.

«رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

(قرآن کریم، سوره بقره، آیه ۱۲۷)

سیدعباس موسویان

حسین میسمی

www.ketab.ir